

չերք գարերող պատմութեց և ներկ կայի. համեմատութիւնը են ու հինգեա բարդ գարու վզիշեհ պատման համանց վարուց և բարուց, հետեւութիւնըն են: Այս պատմանի առանձին գեղիցիկ կը խօսի թէ պաշտի հարկաւոր և կա նոնց բարոյական գտափառութիւնը նը և թէ նարա որակապեթենէն ինչ շարիբներ յառաջ եկած են ազգին պլառն:

Յայի Յովելի Պատման
Պատմութիւն:

ԵԲՈՆԵԳԻՐ

ՀԱՅ ԳԱՆՃԱԿԱՆԱՑ ԽՐԱՄՈՒԹԻՒՆ

Այս արտօնագիրելը, որոնք ժամանակ առ ժամանակ զանազան տերութիւններ չնորհած են մեր ազգի գաղք ժականներուն և տեսակ մի յիշատակառ քաննեց են, որոց մէջ կ'ամփոփին հիմնաւոր տեղեկութիւններ ազգային պատմական կենաց նկատմակը: Այս գովիճնեառ, այն պինակ միշտառկորան ները խորհրդառութեան ընդուռակ նիւթ կը մատակարարեն հայկական կեանը հետափառ պատմասերներուն և քանատերներուն, ուստի արժան կը համարիմք հրատարակել: Վարդուխ միջոցու այն արտօնագիրելը և գանձագիրելը, որոնք ի վազուց անտի կը գանուին Ա. Վթուց Պատմաբանին դիմուանին մէջ, և շատ ու քամ կը լինենք, եթէ այլ և այլ վանդից և կամ մոռաւոր անձանց մօտ պահուածներն են հրատարակուած տեսանենք: Ա ասն զի, այն օրինակ յիշագիրական նայեալ պատմական կեանըին և կը պարզեն ապաց քաղթականութեանը թիւթիւնը, մէջ այն տեսանենք:

վարմնները և միանդամացն իւր գործ նորի անց ոգտակար կամ վեսասակար հետեւանդիները, որոնք մի փորձական կան գտն են հայկական ներկայի և ապագայի համար:

Այս անգամ կը հրատարակեմք այն Երգուագիրը, վր. 1779 թւականին արւած է Յակատարինէ Բ. Խուսայ կայսերական իրիմու հոյ գաղթականաց: և որովհետեւ այս տեսակ քրութեուց հրատարակութիւնը և առաջնա ուրիշներութեան մեռեալ տառի կը նմանին, ուստի քանի մի պատմական նկատմանները ընել առելորդ չեմք համարիր:

Եթէ հայոց գաղթականաց թեան և հայրենեաց ամսութեան պատմանները մի կողմէն կը նշանակուի ին գարսու գերութեանց, հարտաւհարութեանց կ կամ շահավաճառութեան տարագնակ միափարին մէջ, միւս կողմէն ևս կը տեսնուին այս ապահովիչ խոսուածներու և արտօնութեանց մէջ որպէս զանազան տէրութիւններ երբեմն գրաւեր են և ազգի գաղթականաց մասդրաւթիւնը: և այս ազգը, իւր հայրենեաց մէջ յամենուառեք պաշարուած լինելով թշնամիններէ և սարադիմու տագնապներուն շաբանարով տակալ իւր արքայական իշխանութեաննուն ժամանակնեանին ի վեր միանք է գաղթել զանազան երիկներ և բայց այս ընթացքով շատ անգամ ևս փախանակ ապահովութեան պատմիկ վեցերե ստուցու և ազգային մարմինը: Եթէ մի առ մի թուենք այս վերերը մեր նկատմակեն շատ կը հեռանանք, մանաւանդ որ արդէն զգաւիլ են հայաբնագիր պատերուն: ուստի բաւական կը համարիմք կրկնել այս մասին ժամանակից և փորձառութեամբ ծերացած բանաստեղծի մը տուղ թէ: և Օքան արմագանքաւ գունդ կմայի և դաշն և հետեւապէս բազ մի կը լսա-

բարախար իւր հայրենիքով և հայրենի յիշատակարաններով և ազգ։

Արդարեւ՝ հայ գաղթականները երբեմն աւելի անգործութիւն և կենցաղավարական գիւրութիւններ են փաքէլբր սուսր հայութուն մէջ, քանի մէկ հայրենաբնակիները հայրենեաց մէջ, բաց շատ տնտեսմ և հատգորներով և բիւրելով անյարուցեր են մոռացութեան փոշուց տակ, և իրենց փարանդութեամբ պատճառ են դարձեր հայրենաբնակիներույան սաբեկութեանը և ուժուամբ և տեղուց տեղաբանութեանը ։

Հայոց գաղթականներութեան տնտեղը արգելու յայտնի են ողբային պատմութեանէն իրենաց տիտուր հետեւ անիբներով, որոց վկաց մանրապատմում մընելով չենք ու զի՞ր ընդլացնել մեր ներկոց Նկատմանըր. իսկ զանոնդուն ներութեանց մէջ չնորհուուած արուսութիւններներն մի բանիսը իսմինքը յամինքը յիշ շատակէլ, որով կ'երեւի ար Հայք միշտ ինքնուրոյն փարշութեան փափաք ու նեցած են և հովնուածուլ տէրութիւններն և նիշպէս իրենց քալարական շահուան և նյունպէս և հայ գաղթական նաց գործանէութեան և հաւատութեաններ համար չեն պացեր նոյանըքը ուղացնել։

Դ. Պարերուառաներորդ դարուն մէջ է հաւատանի թագաւորութեանն կամենից և է ինը կը կամ իրավ քուղացոց հայ գաղթական նաց աղքատութեաններ կամ համար հրաժարական դրաւառ ու հայութեան և հաւատութեաններ կամ համար հրաժարական անօրինելու իրենց ազգաւ յին գործերը իսկ երկու գար ենորդ Արքանը իր իշխանութիւնը մէտք աւորի, որով աւելի կ'ընդարձակաբ ողբային գալարանի իրաւունքները և Արքայի ըսնայելով այս արտօնութեանց. Ենաւառակի գաղթականները, կրօնափակութեան

միհը կը գրաբին, կ'անցացագիւն, և այսոր միշտ իրենց գերեւալանաբարերը և եւ կեղեցւաց փաւատակները կը մնան։

Տ. Վաստիական աէրութեան գաղթական Հայերը աղատ իրաւութիւնները կրստանան նախ Ամրլա հայութազաքի մէջ և ապա Լարտոս օ: հրովարտառակաւ կաւ . հայութանակ Պաշպալովը աղատաբառ զաք կ'անուանի, ուր և կը հասուազը ուի ազգային գատարան, 12 հոգւով ծերակցու և քաղաքապետ, և այս արդ տոնութիւնը թիւերի կայսերական ժամանակ աւելի կ'ընդացնակին։

Ց. Հետկաստանի հայ գաղթական անց մեծամեծ արտօնութիւններն արդ գէն յայտնի են, ուր հայազգի Ուաճանները (իշխանները) Երկիր տիրապետներու վրա անգամ ազգեցութիւնի կը բանեցըննեին։

Գ. Ըստաննեան. տէրութեան հայ գաղթականց փոշելոծ արտօնութիւնները բառաեւել բազմապատիկ են, որոց մէջն առանց անցեալները թաւ եւլու, բառակոն է միայն իշել ներկայ Աահ մանագրական վարչութեան աղքային իրաւունքը, որ եթէ իրականապետաց պինակարարութիւն և իւր ազգեցութիւնը բոլոր թաւքիարժուակ հապոց վրա սարածուի և զայտաշինուութեան մեծամեծ քարիքներ պիտի յաւածացընէ և իւր թարմ սկզբանքավ հայութ վրա տարածուի և զայտաշինուութեան գարագաւի մը պիտի կտղմէ։

Ծ. Խնդուրոյն վարչութեան արտօնութիւններ կրստանան Ուաճից աէրութեանն իշխան հայ գաղթական ները, ինչպէս պիտի տեսնեն ընթերացողը Արքանակի պարունակութեան մէջ, թէպէս և այժմ իրական և լիով մին գործադրութիւնը անցայտ է մէջ: Թաղանք այն վիժխարթ Պաշտիկը, ու ծրագրուած է Արքատիմներ կայտարանու և Կրկանաբանու կայտարանու Արքատիմներ այլքամարդական համար հայութական պատճառական կենաց մէջնորդ գարագաւի մը պիտի կտղմէ։

Համեսն ինքնուրսցն թաղաւորութիւնն հաստաելու համար, իրեւ դաշնակից ռուսիական տէրութեան։ Այս ծրագիրը անցեալ տարի հրատարակեած ան տեսանք քանի մի հայ պարբերական թէրթերու մէջ, թաղաւոր երանկան չանկայի աստակել, երակ և ին չնորհուած Պայմանագիրը Արարատեան ընդարձակ է անպի անզախութեան համար, որ գործադրութեան մասին, ինչպէս կը հաւասարէին քանի մի հրատարակութիւնք, երանելի Նորագետը մը տադրութիւն ունեցած է եղեր խնդիր առաջարկել Ուռուսից տէրաթեանը, եթէ վաղահաս մահուամբ չփոխուէր աշխարհէս։

Այս արտօնական յիշտառակարանները մեծ ապացուց են հովանաւորող տէրութեանց վասահութեանը և Նոյոց աղդի անխարդախ հաւատարմութէրը Այժմ կը հրատարակենք ահա Խորիմու հայ կաղթականաց Արտօնագիրը և կը խօստանանք ուրիշ անդամի լրսո ընծայել Ուռուսաց Ազգքանդր Ա կայսեր հրավարակը, զոր 1813 ին չնորդ հած և Խիֆլեցի հայ աղդայնոց ՚ի ցոյց սկրոց և գոհաւթեան՝ նոցա անհամառնէր հաւատարմութեան, որ ցըցուցած են Ուռուսից տէրութեանը։ Դուցէ այս հրովարտակները հրատարակուած են Ուռուսառանի մէջ, բայց մեզ անցայս է, ուստի և նոյնութեամբ ՚ի լրսո կը ընծայենք, ինչպէս որ Պատրիարքարանին մէջ գտնուած ձեռագիրներն են, թէպէտ և գրութեան ոչը բառականին անհարթ է խորիմու գաղթականաց Արտօնագիրն ՚ի բաց կը թուղունք միայն վաճառքներու ընդարձակ ցուցակ մի որուն մէջ իրեւ արտօնութիւնութիւն որոշուած է իւրաքանչիւր արտօնուք սահմանէն բերաւելիք վաճառներուն մաքրութ Արտօնական մաքրական գործադրութ մինելով

գիտենք ո՞ր այժմ մազրութը յիշեալ ցուցակին համեմատ չեն։

Ահա արտօնագիրը։

« Երագահակառ ողորմութեամբն այ մեք Եկատարինէ երկրադր Կայսերու հի և ինքնակալու հի ամենայն Շուռատաց (Ուռուսաց), Ոսկովու Վիթւու Ու լուցիմերու Ավագութորդու, թագութու հի Շատարիանու, թագութու հի Արտօնու հի Արիիրու, և այն, և այն, և այն։

Աշտատատարմին մերոց Ուարկանեան Փիտրոս վարդապետի և ամենից հասարակութեանց խորիմ քրիստոնէլից Նոյոց դաւանութեամբ, ամենից կողմանցն առ հասարակ Տիւրաբն չերացու յատուկ անձանցին մեր Կայսերական ողպամածագութեան նեղ բանն։

Այս հասարակ կամեցողութեամբ առաջադրութիւն ձեր յաջակեցու Եւ ջըն բարձրեցն, մեք վերահասու եղաց ի ձենի առաքեցեալ առ մեզ ՚ի Պատրիարքայոյւ անցեալ ամին, մզ երորդի յուլիսի ամսուն, հասարակութեամբ և յօժարակամմ հիմնաւորեալ ինդրոյն սակա ազատութեան ձեր ամենեցուն ՚ի սպառնացի ծոց և առաւապանացն ընդունմամբ ՚ի յաւիտենական բնակութիւնն ՚ի Կայսերականութեան մերում ամենայն Շուռատաց (Ուռուսաց) շնորհելով հրամայեմք մեք, ոչ միայն ընկալվածութեամբ մեր, և որպէս սիրելաբուննեղ զաւակի հանդու յանել ՚ի ներքոց նարին առաջութ պիետան այնքան բարեկենցաղը որ քան ցանկութիւն մահկանացուաց և անդադար ջանացաղութիւն մեր առ նորայն հասու ցանել կարէ, հետեւելով սորին թույլատրեալ շնորհեմբ ձեզ ար գիւնաւորիլ ՚ի Տէրութեան մերում ոչ միայն այնորիւք ամենիւք իրաւամբը և առաւա ելու թե ամբը, որ այս ամբը

նայն ժողովսւրդք մեր իմէնջ և ՚ի նախանեաց մերոց ՚ի վալնթուց ժամանակաց վայրէթին՝ այլեւ բաց յոյնմանէ հրամացնէմք մեր ։

«Եսին՝ առ ՚ի ներկայական անդրաբնակութեան ձերոց ՚ի գաւառորին Վազովսյ մեր իսկ ծախիւքն բերել ՚ի լուսումց զայն ամենայն ինչը ձեր, զարամիայն բերելն կարէի իցէ՝ որ և կար գաւորեցեալ ՚ի մէնջ դրամացն արդէն կատարումն եղեալ է ։

“Դրորորդ՝ վասն յարմորագոյն բըանակութեան ձերոց ՚ի գաւառորին Վազովսյ զատեալ յայլօց բնակչացն տալ ձեզ ՚ի շրջանակի ամրոցի սրբոյն ՚ի եմետ բիսոյի Ռասուլվան, ըստ սահմանակոր գութեան, Տօնոյ զօրացն թողով ՚ի տեղին վասն խոսանձարակութեան ամբոցականացն երիս հազար գեւեամթինը և վասն բնակչացն ըրրորդ մասն ձկնորսութեան Տօնոյ գեւայն բաց ՚ի յայսմոնէ սրբ Զայն գեւոտին սեղիք գոն ՚ի նոյն շրջանակոչն ՚ի վերուստ բերանէ գեւայն Տօնմիրնիկչ, և եթէ անդրաւական լիցի տեղին վասն բնակութեան ձերոց և շրջանակի ամրոցին Վազովսյ իւրյանդիման բնակութեան ձերոց ձկնութիւններուն ամենազրմանաբար ՚ի շնորհեմք ձեզ յաւիտենականաբար ՚ի յարդիւնս և ՚ի շոհաւետութիւնն ամենից հասարակութեանց ձերոց տուանց պահանջնելց բնաւ հարկը ՚ի գանձարանս մեր ։

“Երրորդ՝ յետ յոսակացուցանելց զպանազմութիւն ժողովսական կացութեան ամենազրմանաբար տամք ազատութիւն ամենից արքայական հարկաց և սպասութութեանց, սրբիսի անուամբ և իցէ մինչեւ ՚ի տասն տարի, այլ յանցունել այնր ժամանակին պարտապիտին վճարել մերում գանձարանին իւրաքանչիւր տարւով վաճառականին յընչից իւրեանց հարիւրին մին արհեստապիտ և մէուզնիք (քու-

զաքացիք) յիւրաքանչիւր տանց երկու ըստապիտ ։ իսկ գիւղականիք և հողագործութիւն ՚ի յանձանց, սցլ ՚ի գեւոտնոյ համարելցվ յիւրաքանչիւր բոցն երեսուուն տեսեթին՝ պարաւանդին տալ իւրաքանչիւր տեսեթինից ՚ի տարւովներ հինգ կօպէկ, չքաւոր գիւղականիքն օգնեցեալ լինելց են ՚ի գանձարանէ մերսէ. ոչ միայն բաւականացն ցմանք առաջն տարւովն ամենիւք որք առ անաշնութիւնս պատկանին որք և պարտաւորին առնել զիմարումն վասնայն զայնոսիկ ՚ի գանձարանն պինի տասն ամաց. և վասն շինելց տանց նոցին փայտք և այլ նիւթք տացի ՚ի գանձարանէ առանց պահանջնելց գոյի նոցն նոցին. հարբաւորին ՚ի նոցանէ ՚ի նոցա տրեցեալ աեղին կարեն շինել տունս խօնութիւնս անբարութիւն պատկան փապրիքս և այլ ամենայն զոր ինչ կամիցին յատուկ և սեպհական ծախիւքն իւրեանց, և եղիցին ամենեքեան հասարակութէն միշտ ազատք յամենից պօստոցաց (հարկաց շինուածոց) . բաց յայնցանէ մինչ պատերազմական զինուորք տունակութեամբ ձերսլ անցանիցն յաւ և իսեան եղիցին ազատք ՚ի տալց պատրազմական զինուորք և բայց եթէ բառնեքեան ծառապիտ յօժարիցէ ոք.

“Չորրորդ ամենազրմանաբար յանձնեմք (յարկուսեան Պետրոս վարդապետին մինչեւ ցման նորին զհավաւութիւն ամենից այս ելանողաց ընդ նմին ՚ի խոհմէ Հայոց և Հրամայիքմք նոցաշինել զեկեղեցին և զանգակատւնա և ըստ ծիսի և օրինաց նոցին ազատորէն գործածել զամենայն եկեղեցական պաշտամունս և հոգեւորական արքարզութիւնն , և որպէս վերոցի Հայոց վարդապետուն նոցին նոյնպէս և Հայոց քահանայիցն եղիցին միայն ընդ իշխանութեամբ Հոգրուղիտին ոք.

ի Արքանեան Հայուսութեամբ կա մժողն իցէ ք |

և առ Ձիոց երրորդ՝ զինի բնակութեամբ ձեռք մերց կատակ անու տնից ցեղալ յախի շեառն ի հրազն Պօլոտ մէնիցն տաղով վաստ խառաճարակութեամբ նայնոց քա զաքին երկութեամբն է (1000) տեսեթի նըլ գետոց, հրամայելք հաստութել անը մագիստրոսի (իրաւապան) եռ անք ըստ ձեռքոց սրինաց և սովորութեանց փորել դատաստանո և զիրու ւ ունա, բնադրելով ի ձէնջ զդատապո վիճակածիութեամիք, որքև տրդին նաև ւ որեցեալ ը լիցին աստիճանոք և փարձի ըստ կարիստութեան Վզգաւ գաւառի և ե եղիցին ենիժ ի խոսեաց թեան Կամետանիկական է փոխարքայականը կամը կառավիզութեան է ի քաղաքոն և ի գիւղորայս ռակս պահ հպատութեամենայն հարկաւոր պատասհանանց կարգեցի յաստուկ տնձն ի Հյուռատուա (Հյուռատուա) որ և ոչ ունիցի մասնակցուացիւն գամասատանական գործոց այն բնակչացն այլ եղիցի միայն ող հնագանից և այցելու նոցին :

Ա Խարձեալ յետ մասներց իւրաքանչիւրոց և ընորելոց վասն ինքեանց զորպիսի և իցէ ձեզ կացութեանո ի սերութեամուն, այնիպիսի այն շնորհեմք տրդիւնուաորիլ ի յաւիտեան մշտնիւնուորաբար յետագայիւրն իւրեաս ց ոցնորիւք ամենիւք գործ ըստ հոտորակէ կանոնադրութեան մերոց իւրաքանչիւր ցեղգը բնակչաց տէրութեանս արդիւնաբարին որպիսիք են տղառուրէն դործածումն առ և առ որպէս աշրաբայս նոյնաբէն և ի միջի տէրութեան մերոց . և վասն առաւել չափական էտութեամն ի նոյն թուրաոր մէ ձ ան ձերովք եախիւրն շնիւլ նուռ վաճառառականականուորիննել զպիւտանիք և արդիւնաւոր ֆապրեկու զառատըս, (գործարանս) միդայիւռայդիս և որ ընդուածին նպանոյն ամենայն կերպ գինի

ի խալիւրոց շնիւլ ներ բնակութեամբ ձերոց մանր մանր զափիւրոց և այլուարելք ի մէջ երկրին ըստ սատոց պահելու և որչկով (տուկառառ) վահանակը կորէք ֆրանկուզքի ասաոր (օղին) շնիւլ ու ցէ իւրաքանչիւր որ սրի ասելոյն ոչ տառ ցէ կ մէջ երկրուց և սաստաց այլ միա սին վասն ինքեանց գրածածելոց, մի ով բանիք զամենայն եպիթամութաց մասուց ցանել ըստ յաւարութեան և կարողութեամն իւրաքանչիւրոց և վահանակը մէջ ամենայնիւրոց նորոք ենիմ ունենալու մասնաւոր կարգանական և պահպանական արգիւնոց արգիւնուարութեան և պահպանական արգիւնուարին:

“Օ այս ամենայն տառանելը թիւնե մէք չնորհեմք հանգիստէն ամենայն հասարակութեան և յետագայիւրն ի յաւիտեան ժամանակաց կամ տառա ւ ել հաստատութեան մէտ ստորագրեցաց ձեռքոք մերօք և թագաւորութեան կընաքալ բամբացուցանել հրամայեցաց ։ Տակ եալ եղին յարքայնիւրատ քաղաքոց մերում Անկապեարասուրք ։ յաւ մի ի ձննոցնէն Քրիստոնի ԱՇԴՅ, յամ սեանն նոյն մրէրի 14. և ի թաւականամեթեան մերում ամասնեալ ամի ։”

Վ Ենանիոց հիւսիսայնն դաշնակցաւութեան ԱՇՆ ։ Հիւսասասակ Պ, Պետեր ման արեւալազւէտ Վրօֆեամեօրը բանձնելով խմբագրութեանս ինքնակիր յօդուած մի հայկական գրոց վերայ, ինդրած է տպագրութեամբ հազորագել բանասիրաց իւր կարծիքը ։ յայտն ներով միանգամայն ոք շատ ուրախ կը լինի, եթէ իւր գրաւածցն վազ հեթանուոր զիսողութեաններ տեսնեոր և իցէ բանասիրի կողմէն ։”

Ուստի ուրախութեամիք պրոի կը մասուցանեմք ահա ընթերցուցաց միա շնեալ յագուածը, յաւառալով ոք նացաւ Վրօֆեամեօրը կը համձիւ ժամանակի